

DÜNYA GÖRÜŞÜ-DİN İLİŞKİSİ

Latif TOKAT *

Özet

Dünya görüşü nedir? Dünya görüşü ile din arasında nasıl bir ilişki vardır? Farkında olsun ya da olmasın her insan bir dünya görüşüne sahiptir. Varlık, bilgi, insan ve değer alanlarında bilimin cevaplayamadığı sorular, bir inanç meselesi olarak dünya görüşü tarafından cevaplandırılabilir. Her din aynı zamanda bir dünya perspektifi vermektedir. Tıpkı din gibi, dünya görüşü de bir tercih ya da inanç meselesidir. Din ve dünya görüşünün cevaplandığı temel soru "neden bir şeyler var da yok değil" sorusudur. Soruya verilen cevap insanın ne yapması ve nasıl yaşaması gerektiğini de belirleyecektir. Genel geçer veya bilimsel bir dünya görüşünden bahsedilemez. Çünkü bilimin kendisi de mutlak olmayan bir takım paradigmlarla iş görmektedir. Bilim ancak "nasıl" sorusunu cevaplandırabilir, fakat "niçin" sorusu sadece din ve dünya görüşünün cevaplandırabileceği sorudur.

Anahtar Kelimeler: Dünya Görüşü, Din, Bilim, Paradigma, Hayatın Anlamı.

Abstract

The Relationship Between Worldview and Religion

What is a worldview? What is the relationship between worldview and religion? Every worldview has some religious aspects, and every religion suggests a worldview. The main problem of worldview and religion is formulated in that big question: "why there is something not nothing?" Religions and worldviews answer this question and say to human-being what he must do, how he should live. There can be no scientific worldview. Science answers only the question of "how?", but religions and worldviews answer the question of "why?" In addition, science works on some paradigms. Paradigms are not absolute principles, they are also, a problem of belief.

Keywords: Worldview, Religion, Science, Paradigm, Meaning of Life.

1. Dünya Görüşü Nedir?

"Dünya görüşü" terimini bugünkü anlamıyla olmasa da, bir kelime olarak ilk kez Immanuel Kant, *Yargı Gücünün Eleştirisi* adlı eserinde kullanmıştır.¹ İki kelimededen oluşan Almanca "weltanschauung" (welt: dünya; anschauung: anlayış, görüş) İngilizce'ye "worldview" şeklinde çevrilmiş, Türkçe'de ise "dünya görüşü" ifadesiyle karşılık bulmuştur.

Worldview, İngilizce sözlüklerde bir grup ya da birey tarafından kabul edilen dünya algısı (*perception of the world*), yaşam görüşü (*view of life*), yaşam felsefesi (*philosophy of life*), dünya tasavvuru, alem ve insanın bu alemle olan ilişkisine dair düşünce, genel görüş ve anlayış şeklinde tanımlanmaktadır.² İngilizcede "outlook" kelimesi de, yaşama dair genel tutum, hayat görüşü, hayata

* Yrd. Doç. Dr., Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı. ltokat@yahoo.com

1 Immanuel Kant, *The Critique of Judgment*, İng. çev.: J. Creed Meredith, Paragraf, 26.

2 Anthony Flew, *A Dictionary of Philosophy*, Gramercy Books, New York 1999, s. 372.

bakış açısı (*perspective*), zihniyet, düşünme tarzı, gelecek tasavvuru anlamını ifade edecek şekilde dünya görüşü yerine kullanılmaktadır.

“İdeoloji” terimi, bazen dünya görüşü anlamında kullanılsa da, ideoloji daha dar bir anlama sahiptir. Çünkü ideoloji, dünya görüşünden çıkarılır. İdeoloji, savunucuları tarafından bir niyete binaen formüle edilmişken, dünya görüşü kendiliğindedir. Ayrıca yine ideoloji, savunucuları tarafından daha ziyade politik amaçlara yönelik olarak kullanılır.³

Terim olarak dünya görüşü, gerçekliğin tabiatı, kaynağı, varlık sebebi ve düzeni, insanın bu gerçeklik alanındaki yeri ve nasıl davranacağına dair kanaatler ve inançlar sistemi;⁴ metafizik, teolojik, epistemolojik, antropolojik ve ahlaki inançlar bağı; insanın bütün dünyayı ya da “büyük resmi” görme ve anlama tarzıdır.⁵ Başka bir ifadeyle dünya görüşü; kişinin algılama, düşünme, bilme ve eylemini belirleyen ve bunların temelini oluşturan, bütün gerçeklik alanı hakkındaki inançlar sistemi; bireyi çevreleyen toplumun, geleneklerin, kurumların, kuralların ve dilin içinde gizli olan temel kabuller ve kanaatlerdir. Dolayısıyla sahip olunan dünya görüşü, insanın varoluşuna dair bütün problemleri bir hipoteze dayalı olarak bütünlük içinde çözen zihinsel bir inşadır. Bu yüzden kabul edilen dünya görüşü sayesinde, geride cevaplandırılmamış hiçbir soru kalmaz, bireyi ilgilendiren her şey yerli yerine oturur.⁶

Dünya görüşünün temel özelliği kapsayıcı olmasıdır. Bazen dünya görüşü terimi sadece ekonomik ve siyasi gelişmelerle ilgili bir alanı kapsayan görüşler için kullanılsa da, genellikle çok daha geniş bir şekilde insanın bilinen bütün bireysel ve toplumsal etkinliklerini kapsayacak şekilde kullanılır. Dahası insanın siyasi ve ekonomik dünyasından dini, ahlaki ve sosyal yaşamına kadar bütün alanı kapsayabilir.⁷ Nitekim N. Smart, dünya görüşü terimini geleneksel dinlerden, seküler ideolojilere ve felsefelere kadar geniş bir alanı içine alacak şekilde tanımlamaktadır. Smart’a göre, dünya görüşlerinin doktrinal, mitik, ahlaki, ritüel, tecrübi ve sosyal boyutları vardır.⁸

3 Marvin E. Olsen, Dora G. Lodwick, Riley E. Dunlap, *Viewing the World Ecologically*, Westview Press, 1992, ss. 19-20.

4 John J. Carvalho, “Overview of The Structure of a Scientific Worldview”, *Zygon*, c. 41, sayı: 1, March 2006, s. 113.

5 Robert P. Lovering, *The Concept of Worldview in Contemporary Philosophy of Religion*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, UMI Microform: 3005074), Colorado University, 2001, ss. 2-4.

6 Kenneth H. Funk, “What is a Worldview”, <http://web.engr.oregonstate.edu/~funkk/Personal/worldview.html> 14.06.2006

7 Carvalho, agm, s. 114.

8 Ninian Smart, *Worldviews, Crosscultural Explorations of Human Beliefs*, Charles Scribner’s Sons, New York 1983, ss. 6-7.

Kavramın tarihçesine baktığımızda, Kant'ın ardından özellikle Alman idealist felsefesinde ele alındığını görmekteyiz. Kant, kelimeye "our intuition of the world [weltanschauung]"⁹ şeklinde yer vermekle birlikte, bugünkü teknik anlamıyla değil de, "dünyanın duyu algısı" anlamında kullandığı belirtilmektedir.¹⁰ Kant'ın ardından, J. G. Fichte, kavramı alem ya da gerçeklik hakkında "bütüncül bir görüş ve anlama" manasında kullanmıştır.¹¹ F. W. J. Schelling ise, bütün insan organizasyonlarının belli bir dünya görüşünün ürünü olduğunu düşünerek, felsefi dayanakların seçimini bir dünya görüşü seçimi olarak kabul etmiş, bu seçimin kişisel olduğunu ve felsefi olmayan unsurlar tarafından belirlendiğini savunmuştur. Schelling dünya görüşü kavramının temel problemi olan "neden bir şeyler var da yok değil?" sorusunun, felsefenin de ilk ve en önemli sorusu olduğunu düşünmüştür.¹²

G. W. F. Hegel, kavrama sanatla da ilişki kurarak yer vermektedir. Ona göre; doğa, insan ve Tanrı bilinci olarak kendisini sanatsal alanda da yansıtır. Dolayısıyla bir dünya görüşünü ifade eden sanat, başka bir dünya görüşünü ifade eden sanattan oldukça farklıdır.¹³ Dünyanın nasıl görüldüğü sanatta yansımalarını bulur.

S. Kierkegaard ise, kavrama "yaşam görüşü" (*lifeview*) ifadesiyle yer vermiştir.¹⁴ Varoluşçu bir filozof olarak onun böyle bir kavramla daha yakından ilgilenmesi son derece doğaldır. Nitekim onun "estetik", "etik" ve "dini"¹⁵ dönemler dediği yaşam tarzları, aslında birer dünya görüşüdür. Kierkegaard'a göre, önemli olan şey, neyi bilmem gerektiği değil, ne yapmam gerektiğidir. İşte dünya görüşü insanın ne yapması gerektiğini bilmesini sağlar. Zira her eylemin ardında bir anlayış ve düşünüş şekli, bir zihniyet yatmaktadır. Bu, insanın uğruna yaşadığı, bütün yaşamını ona göre şekillendirdiği ve hatta bu uğurda öldüğü bir anlayıştır. Bu yüzden dünya görüşü doğaldır ve gereklidir.¹⁶

W. Dilthey de Fichte ve Schelling'e paralel olarak felsefi sistemlerin, insanın ruhsal, zihinsel, duygusal ve iradi yapısına bakılarak, dahası, tarihsel şart-

9 Kant, Paragraf 26.

10 David Keith Naugle *A History and Theory of The Concept of "Weltanschauung" (Worldview)*, (Yayınlanmamış doktora tezi, UMI Microform: 9921887), The University of Texas 1998, s. 8, 22-23.

11 Naugle, *age*, ss. 45-47.

12 Aynı eser, ss. 62, 69.

13 G. W. F. Hegel, *Estetik Güzel Sanat Üzerine Dersler I*, çev.: Taylan Altuğ, Hakkı Hünler, Payel Yay., İstanbul 1994, s. 72.

14 Sören Kierkegaard, *Either / Or*, İng. çev.: Wlater Lowrie, Princeton University Press, Princeton 1971, s. 208; ayrıca bk. Naugle, *age*, c. II, ss. 27, 72.

15 Bk. Kierkegaard, *age*, c. II, ss. 172, 182, 234-235.

16 Naugle, *age*, ss. 75, 91.

lar göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüş ve “evrensel felsefe” iddialarının temel sorun olduğuna dikkat çekmiştir. Dilthey’e göre, bütün bu felsefi sistemler tarihsel sürecin ürünüdürler. Dolayısıyla gerçekte metafizik ölmüştür. Her metafizik aslında yaşamdan, pratik tecrübeden, kişilerin bakış açıları ve deneyimlerinden esinlenir ve tarihseldir. Büyük metafizikçiler sistemlerine kendi bireysel yaşamlarının damgasını vurmuşlardır. Artık mümkün olan şey dünya görüşlerinin varlığıdır. Dünya görüşleri ise tarihin ışığı altında değerlendirilmelidir. Çok farklı dünya görüşlerinin bulunması onların farklı tarihsel şartlar altında ve farklı arka planlara sahip insanlar tarafından geliştirilmiş olmasıdır.¹⁷

F. Nietzsche ise, dünya görüşü yerine “perspektif” (*perspective*) terimini kullanmıştır. Ona göre, bütün bilgiler bir “bakış açısından” ve gerçekliği bu bakış açısına göre yorumlamaktan başka bir şey değildir. Bu yüzden genel ve evrensel olgular yoktur, sadece yorumlar vardır. Çünkü “Tanrı’nın gözüyle görme” (*god’s eye point of view*) imkanımız yoktur. Salt suje, salt obje ve salt olgu yoktur. İnsan büyük oranda rasyonel olmayan eğilimler ve arzular tarafından motive edilir. Bir önerme/yargı, doğru olduğu için değil, insanın yaşamı ve varlığı için gerekli olduğu için doğrudur ve zorunludur. Dolayısıyla sorun bir perspektif sorunu, diğer bir ifadeyle dünya görüşü sorunudur. Dünya görüşleri ise tarihsel olarak oluşur ve bütün kültürler, onların doğru ve yanlışları, iyi ve kötülere dilsel üretimlerden başka bir şey değildir. Bu yüzden fikirler sadece belli bir dünya görüşü açısından görece olarak doğru veya yanlıştır.¹⁸

E. Husserl, *weltanschauung* fikrini “kesin bir bilim olarak felsefe” düşüncesi nedeniyle reddetmiştir. Husserl’e göre, dünya görüşü felsefesi “tarihsel şüphecilğin bir çocuğu” dur.¹⁹ Oysa tarihselliğin söz konusu olduğu bir yerde kesinlik aramak boşuna olacaktır.

M. Heidegger’e göre, ise, bir yandan felsefe metafiziktir ve bir dünya görüşüdür; ama bir yandan da felsefe varlığın bilimi olması nedeniyle dünya görüşünden önce gelir, fakat bir dünya görüşü inşa etme amacı taşımaz.²⁰

Dünya görüşü kavramı 19. yüzyılda, özellikle W. von Humboldt ve B. L. Whorf tarafından dil felsefesi açısından da ele alınmıştır. Humboldt, dilin belli bir dünya görüşünün ifadesi olduğunu belirterek önemli bir yer vermiştir. Humboldt’a göre, dünya görüşünün temel karakterini kelimelerde buluruz. Bu

17 Naugle, *A History*, ss. 98-99, 102-104, 110, 119, 127-128.

18 *Aynı eser*, ss. 122-123, 129-131, 138.

19 Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev.: Tomris Mengüşoğlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995, s. 68.

20 Naugle, *age*, ss. 184-185, 191-192.

yüzden her dilde bir dünya görüşü yatar, yeni bir dil yeni bir dünya görüşü demektir.²¹ Dil ve dünya görüşü etkileşimi karşılıklıdır. Dünya görüşünden üretilen şey dile de otomatik olarak yansır.²² Whorf'a göre ise, dünya görüşlerindeki farklılığın temel nedeni linguistik farklılıklardır.²³ Dünya görüşü bir toplumun binlerce yıllık geniş yaşam tecrübesinin sonucu olarak oluşur. Terçüme edilemez anlamlar formundaki kelime dizilişi, yani toplumun dili dünya görüşlerini yansıtır. Çünkü dil bir algılayış tarzının sonucu olarak şekillenir. Dil, kitlelerin zihnidir (*the mass mind*).²⁴

Dil-dünya görüşü tartışmasına 20. yüzyılda L. Wittgenstein farklı bir açıdan yer vermiştir. Ona göre, varlık ve bilgi anlayışımız ne ve nasıl olursa olsun, her ikisi de bir "yaşam formu"nda yerleşmiş olan gramer ve dilin fonksiyonları tarafından belirlenmektedir. Çünkü biz, dünyayı "dil oyunları", "yaşam formları" veya "dünya resimleri" aracılığıyla görürüz, dahası dünyayı bir "şey olarak" görürüz.²⁵

Weltanschauung kavramını anahtar bir kavram²⁶ olarak gören H. G. Gadamer de dil ile dünya görüşü arasında sıkı ilişki kuranlardan biridir. Ona göre, "her dil bir dünya görüşüdür" (*a language-view is a worldview*).²⁷ Öte yandan Gadamer de Hegel gibi sanatsal tecrübenin, tarihsel bilinç/dünya görüşü tarafından şekillendirildiğini düşünmüştür. Dünya görüşü ve sanat o kadar ilişkilidir ki, estetik, dünya görüşlerinin bir panoraması olur. Çünkü dünya görüşü, kendi özel damgasını estetiğe basar. Müzik, resim, şiir, edebiyat, mimari neyse dünya görüşü de odur.²⁸

Son olarak, görüşlerine daha sonra ayrıntılı olarak yer vereceğimiz T. S. Kuhn, eserlerinde bilimsel objektivizmin kritiğini yaparken "paradigma" kavramı bağlamında dünya görüşüne önemli bir yer vermiştir.

2. Dünya Görüşünün Çerçevesi Nedir?

Acaba bir dünya görüşünün çerçevesi nedir ve hangi fonksiyonları görmekte-

21 Wilhelm Von Humboldt, *On Language*, İng. çev.: Peter Heath, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1988, ss. 60, 166.

22 *Aynı eser*, s. 140.

23 Benjamin Lee Whorf, *Language, Thought, and Reality*, The MIT Press, Cambridge 1979, ss. 28-29.

24 *Aynı eser*, s. 156.

25 Naugle, *A History*, ss. 208, 215.

26 Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, The Continuum Publishing Com., New York 1993, s. 9.

27 *Aynı eser*, s. 442.

28 *Aynı eser*, s. 98.

dir? Kanaatimizce “neden bir şeyler var da yok değil” sorusu dünya görüşü kavramının cevaplamak istediği ve belki de dünya görüşü kavramının var olmasını ona borçlu olduğu bir sorudur. Bu ve ardından gelen benzer sorular “büyük sorular” olarak değerlendirilebilir. Bunları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Varlık nedir? Varlığın kaynağı ve tabiatı nedir? Etrafımızda var olan her şey, yer yüzündeki yaşam ve ölüm, bütün bunların anlamı nedir? Alem bir tesadüf ve doğal seleksiyon sonucu mu, yoksa yaratma nedeniyle mi vardır? İnsanla ilgili olarak en önemli şey onun alem anlayışıdır. Çünkü insan yaşamındaki her şeyin bağlı olduğu bilinç, alem anlayışı tarafından belirlenir. Varlığın kaynağına yönelik sorular sonuçta Tanrı fikriyle karşı karşıya gelmemize neden olacaktır.²⁹

Alemin sadece maddeden oluştuğunu kabul eden natüralist veya materyalist bir dünya görüşü, alemi yaratan ve yöneten bir Zihin, Tanrı ve Ruh'u kabul etmeyecektir. Materyalizme göre, bütün deneyimler, duygular, düşünceler, umutlar, hayaller ve hatta bilincin kendisi beyindeki nöronların aktivitesinden başka bir şey değildir.³⁰ Eğer idealist/spiritualist bir dünya görüşünden bahsediyorsak, nihai Gerçekliğin tinsel, zihinsel veya ruhsal olduğunu ve doğa ötesi bir şeyin varlığını kabul etmiş oluruz.

2. Alemin bir amacı var mıdır? Eğer varsa, bu kimin amacıdır? Tanrı veya tanrıların mı? Yoksa alemde amaçsız ve determinist bir süreç mi işlemektedir? Eğer alemin bir amacı yoksa, insanı zorlayan hiçbir şey de yok demektir. İnsandan başka kriter alacağımız bir şey de olmayacaktır. Dolayısıyla insanın eylemlerini yargılayacak bir takım evrensel kurallar, ya da “yap-malı” yargısını gerektirecek bir durum da yok demektir. Eğer Gerçekliğin tinsel olduğuna inanılıyorsa, Tanrıya, mutlak olana, evrensel ahlaki kurallara imkan tanınacak ve bir takım ahlaki zorlamalar söz konusu olacaktır.

3. İnsan nedir? Alemdeki konumu nedir? İnsanın kökeni, kaderi ve amacı nedir? Niçin vardır? İnsanın alemdeki yeri düşünce tarihinin temel problemlerinden biri olmuştur. İnsan, alem ve kendi varlığı ile ilgili doğru bir açıklama ihtiyacı içinde olmuştur.³¹ Eğer insan alemde tesadüfen, kozmik ve arzi bir durum sebebiyle ya da evrimin ürünü olarak var ise, insan yaşamının hiçbir özel değeri ve anlamı yoktur. Eğer yaratılmışsa, yaratıcının bir planı ve amacı

29 Naugle, *A History*, ss. 568-9.

30 Thomas J. McFarlane, “Questioning the Scientific Worldview”, <http://www.centerforsacredsciences.org/teachings/questioning.html> 14.06.2006

31 Cafer Sadık Yaran, “İnsan-Evren İlişkisi ve İnsancı Kozmolojik İlke”, *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: 11, s. 21.

vardır ve insandan beklenen bir takım şeyler vardır. İnsan özgür iradeye sahip midir? Yoksa mekanik bir varlık mıdır? İçgüdülerimizin kölesi miyiz? Yoksa Tanrı'nın kuklaları mı? Eğer insan mekanik bir varlıksa, davranışlarının hiç bir değeri ve anlamı kalmayacaktır. İnsan özü itibariyle iyi midir kötü mü? Temelde iyi ise, içinden gelen sese kulak vermek zorundadır. Eğer insan özü itibariyle kötü ise, içinden gelen güdülere direnmesi gerektiği düşünülecektir.

4. İnsanın kendisi ve dış dünya hakkındaki inançlarının kaynağı ve temeli nedir? Olgu ve olayları, karşılaştığımız her şeyi tanımlayabilmek için bir teoriye bağlı olarak bilgiye ihtiyacımız vardır. O halde öncelikle bilgi nedir ve mümkün müdür? Kaynağı nedir? Doğru ve yanlış nedir? Doğru ve yanlışın standartları nelerdir? İşe yararlılık bir kriter olarak alınabilir mi? Bilgide kesinlik mümkün müdür? Bilginin kaynağı, duyular, deney, akıl, sezgi, vahiy veya bunların dışında bir şey midir?

5. Değer dediğimiz şey nedir? İyi ve kötü nedir? Gerçekten iyi ve kötü var mıdır? Eylemlerimize yön verecek olan amacımız, hedeflerimiz nedir? Güzelin tabiatı ve amacı nedir? İnsan yaşamındaki kötülük ve acıların açıklaması nedir? Değerli olanı kim belirler? Tanrı mı, insan mı? Değerler objektif midir yoksa izafi mi? Eğer değerler mutlaksa, değer objenin özünde gizlidir ve bir tek Süjenin standartları evrenseldir ve sonsuza kadar geçerlidir. Yok eğer değerler izafi ise, bu durumda objenin özü zaman ve mekana göre değişebilir. Örneğin bir hedoniste göre en "yüksek iyi" haz veya mutluluktur, filozofa göre hakikat, bilim adamına göre bilgi, natüraliste göre doğayla uyum, seküler hümaniste göre insandır. Bir dindara göre ise Tanrı, mistiğe göre Tanrı'yla birleşmedir. Neye inanmalıyız ve ne yapmalıyız, kısacası değerler hakkındaki kanaatler dünya görüşü üzerinde son derece belirleyicidir.³²

6. Son olarak tarihin anlamı nedir? Varlığı ve özelde insanı gelecekte ne bekliyor? İnsan nereye gidiyor? Ölümle birlikte ne olacak?

Bu ve benzeri soruları çoğaltmak mümkündür.³³ Acaba bu ve benzeri sorulara kesin bir cevap bulmamız mümkün müdür? Yoksa bu tür sorular karşısında daima bir tercih/seçim yapma durumuyla mı karşı karşıyayız? Soruların yapısından da anlaşılacağı gibi, bu tür sorulara kesin cevaplar bulmak mümkün görünmüyor. Bu yüzden insan, söz konusu soruların cevabıyla ilgili olarak bir tercih yapma durumunda kalmaktadır. Probleme bir başka açıdan bakacak olursak, acaba bir dünya görüşünün varlığı veya tercih edilmiş olması neyi

32 Smart, *Worldview*, s. 36.

33 Ayrıntılı bilgi için bk. Naugle *A History*, s. 5, 414; Ray Lubeck, "Talking Story: Narrative Thought, Worldviews, and Postmodernism", *Theological Research Exchange Network (TREN): Conference Papers*, 1999, s. 8.

değiştirecektir? “Büyük sorular”ın cevabını verme iddiasında olan dünya görüşlerinin fonksiyonu nedir? Bir dünya görüşünün varlığı ya da yokluğu, ya da şu veya bu dünya görüşünün tercih edilmiş olması ne gibi sonuçlar doğuracaktır?

Öncelikle dünya görüşü sistemli ve uyumlu bir düşünce sistemi ortaya koyarak “büyük resmi” görmeyi sağlar. İnsanın varlık içinde nerede durduğunu ve “doğru yaşam”ın ne olduğunu belirleyerek değerler dünyasını ve insan eylemlerini şekillendirir. Dünya görüşü durumun ne olduğunu ve ne olması gerektiğini bildirir.³⁴ İkinci olarak, dünya görüşü, yukarıda sıralanan ve bir tercih yapma durumuyla karşı karşıya kalınan soruların getirdiği “belirsizlikleri” ortadan kaldırır ve “irrasyonel” olayları açıklama imkanı sağlar. Bu anlamda dünya görüşü zorunludur. Çünkü hiçbir insan kendi yaşamıyla ilgili olarak belirsizlikler içinde eylemde bulunamaz. Dünya görüşü kişisel bir temel hazırlar, temel bir düzenleme yapar, güvenlik hissi yaratır ve yaşamda birlik ve uyum sağlar. Yaşamı, kabul edilmiş nihai kesinlikler üzerine temellendirir. İnsan yaşamıyla evrensel düzen arasında bir ilişki kurar. Yaşamın tamamını kuşatıcı bir çatı görevi görür.³⁵

Dünya görüşü insanın kendi varlığını daha iyi anlamasını sağlayacaktır. Bir dünya görüşü olmaksızın kendi tecrübelerimizi anlayamayız. Çünkü dünya görüşü bütün insan davranışlarının altında yatan şeydir ve onu belirleyendir. Diğer taraftan, başkalarının düşüncelerini ve davranışlarını anlamamızı sağlayacaktır.³⁶ İnsanın kendisi veya başkalarının tecrübelerini anlayabilmesi onları kavramsallaştırmasına bağlıdır.

Temel sorulara tekrar dönecek olursak acaba evrensellik ve kesinlik peşinde olan bilim bu tür sorulara bir cevap verebilir mi? Ya da bilime dayalı olarak bir dünya görüşü inşa etmemiz mümkün müdür?

3. Bilimsel Dünya Görüşü Mümkün müdür?

Burada bilimle tabiat bilimleri kastedilmektedir. Acaba yukarıda geçen temel soruların cevabını veren, objektif geçerliliğe sahip, test edilebilir, doğrulanabilir, rasyonel, inançlara değil de kesin bilgilere dayanan bilimsel bir dünya görüşünden bahsedebilir miyiz?

Öncelikle belirtmek gerekir ki bilimsel de olsa, dünya görüşü bir takım felsefi varsayımları veya ön kabulleri içerir. Örneğin alemde bir kaos değil de

34 Lovering, *The Concept of Worldview*, s. 37-38.

35 Naugle, *A History*, s. 5, 383.

36 Lovering, *age*, s. 21-24.

düzenin bulunduğu, insanın duyu algısı ve akli yoluyla dünyayı bilme kapasitesine sahip olduğu ve alemin mümkün olduğu gibi varsayımlar, bilimin ve eğer mümkünse bilimsel bir dünya görüşünün kabul etmesi gereken dahası, inanması gereken bir takım felsefi varsayımlardır.³⁷ Materyalist-Pozitivist felsefenin bilimsel sonuçlanmış gibi savunduğu, alemin raslantı sonucu var olduğu, alemle insan arasında her hangi bir uygunluğun olmadığı fikri de bir varsayımdan ibarettir.³⁸ Burada sorun dünya görüşü kavramının kapsamının nereye kadar olduğudur. Eğer değerlerden, insanın kökeni ve geleceğinden, alemin varlık sebebi gibi konulardan bahsediyorsak, bilimsel dünya görüşü bu konularda söyleyecek bir şeye sahip değildir. Bu gibi sorular bilimin alanı dışındadır ve bu alanı din ve felsefe doldurmaktadır. Çünkü dünya görüşü belirsizliklerin ve kesinsizliklerin olduğu durumlar nedeniyle vardır. Bilim ise kesin şeylerle uğraştığına göre, belirsizliklerin söz konusu olduğu alanda artık bilimden değil bir inanma hadisesinden bahsedebiliriz. Ancak felsefe ve teoloji, bilimin verilerini kullanarak onun tek başına cevaplayamayacağı soruları cevaplar.³⁹

Özellikle alemin yaratılışı, insanın dünyadaki yeri ve Tanrı-alem ilişkisi gibi konularda modern bilim İbrahimi dinlerin temel inançlarıyla çatışıyor görünmektedir. Modern dönemde dinî dünya görüşleri yeni bir rakiple, bilimsel dünya görüşüyle karşı karşıyadır. Bu iki farklı bakış açısının asla birbiriyle barışamayacağı düşünülmüştür.⁴⁰

O halde acaba dünya görüşü kavramı bağlamında din ile bilim arasında nasıl bir ilişkiden bahsedilebilir?

Bilimsel bilginin tek bilgi türü olduğuna inanıldığı zaman, bilimle dinin çatışması ve dinî inançlardan vazgeçilmesi gerektiği düşünülebilir. Bu durumda bilimsel bilgi, alemi dinî yolla anlama çabasının yerine geçmiş olacaktır. Bilimle din arasındaki ilişkiye dair görüşlerden birisi budur. Yani bilimle din birbirine muhalif, hatta düşmandır anlayışı. İkincisi, bilim ve dinin tamamen farklı veya otonom olduğunu savunan anlayış; üçüncüsü ise, bilim ve dinin uyuşabilir, birbirini etkileyebilir olduğunu kabul eden anlayıştır.⁴¹

“Evrende sadece maddi şeylerin var olduğu ve alemde bir amaç ve anlamın var olmadığı” ilkesinden hareket eden materyalizm bilimle dinin çatıştığı-

37 Carvalho, “Overview of The Structure of a Scientific Worldview”, s. 115-117.

38 Yaran, “İnsan-Evren İlişkisi ve İnsancı Kozmolojik İlke”, s. 24.

39 Carvalho, a.g.m., s. 122; ayrıca bk. Werner Sombart, *Dünya görüşü Bilim ve Ekonomi*, çev.: F. Tepebaşılı, Çizgi Kitabevi, Konya 2004, s. 13.

40 Victoria S. Harrison, “Scientific and Religious Worldviews: Antagonism, Non-Antagonistic Incommensurability and Complementarity”, *HeyJ*, c. XLVII (2006), s. 349.

41 *Aynı eser*, s. 350.

nı düşünmektedir. Ancak, evrende sadece maddi şeylerin var olduğu fikri de bir inanç değil midir? Çünkü bu iddia ne fiziğe, kimyaya, psikolojiye ve ne de biyolojiye dayanmaktadır. Dolayısıyla materyalizm de bir tercihtir.

Bilim ve dinin otonom olduğunu savunan anlayış ise, bilimsel teorilerin insan varlığının değeri hakkında hiçbir şey söyleyemeyeceğine inanmaktadır. Buna göre, din ve bilim farklı alanlarla ilgilidir. Bilim objektif gerçeklik alanıyla ilgilenirken, din, değerler ve anlam dünyasıyla ilgilenir ve çatışma durumu doğmaz. Örneğin Kierkegaard'a göre, eğer akıl ve deney araştırmaları, vahye ihtiyaç duymaksızın, dinî inançların doğru olduğunu ortaya koyuyorsa, bu durumda dinî inanç, dahası "iman" gereksizdir. Doğal bilgi, insanın dinî inançlarına hiçbir katkı sağlamadığı gibi, aksine dinî inanç için bir tehlikedir. Wittgenstein ise, bilim adamı ve inananın aynı alan hakkında ama farklı dillerle konuştuklarını belirtmekte ve din ile bilimin birbirine indirgenemez şekilde farklı dil kullandıklarını düşünmektedir. Ona göre, bir dil oyunu başka bir dil oyunu tarafından değerlendirilemez.⁴²

Din ile bilimin uyum içinde olduğu anlayışına göre ise, her ne kadar bilim "büyük patlama" (*big bang*) teorisiyle açıklasa da, dinin, "Tanrı alemi yarattı" önermesi alemin nihai dayanağı Tanrı'dır şeklinde yorumlanmaktadır. Böylece aynı konuda iki farklı açıklamanın olması durumunda yorumlama yoluyla aradaki uyumsuzluk giderilmektedir. Oysa din bilim çatışır teorisine göre bunlar iki zıt açıklamadır, otonomluk anlayışına göre ise, aynı konuda farklı açıklamalardır.⁴³

Bilimin verileriyle dinin ve felsefenin verilerinin bu farklılığı onların farklı türden bilgiler sunduğu anlayışını doğurmuştur. Örneğin P. Tillich bu duruma dikkat çekerek, bilgiyi "felsefi", "bilimsel", "tarihsel" ve "dini"⁴⁴ bilgi şeklinde ayırmaktadır. Diğer taraftan Tillich, bu farklı bilgi türlerini ifade etmenin yanında, matematikte çalışan akıl ile, müzikte çalışan aklın aynı olduğunu ancak, örneğin pozitivizmde olduğu gibi matematikte çalışan aklın sanki tek akılmış⁴⁵ gibi düşünüldüğünü, oysa bu ayırma rağmen insanın bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Bilimin mutlak ilkelerden yoksun olduğunu, bir takım kabullerin ya da inançların üzerinde çalıştığını bilim tarihinden örneklendirmek mümkündür. Bilimin tarihsel gelişimine bakıldığında bir takım temel kabullerin ve varsayım-

42 Harrison, "Scientific and Religious Worldviews: Antagonism, Non-Antagonistic Incommensurability and Complementarity", s. 353-357.

43 Aynı eser, s. 360.

44 Paul Tillich, *Dynamics of Faith*, Harper and Brothers, New York 1958, s. 80-95.

45 Paul Tillich, *Systematic Theology*, The University of Chicago Press, Chicago 1963, c. I, s. 73-74.

ların değiştiği görülmektedir. Örneğin Kopernik öncesi alem anlayışı ile sonrasında geliştirilen alem anlayışı değişmiştir,⁴⁶ dünyanın değil de güneşin merkezde olması temel bilimsel paradigmaları değiştirmiştir. Newton'un mekanik fiziği ve bunun doğurduğu evren anlayışı yerini "büyük patlama" teorisine bırakmıştır. Yeni teori dünya görüşlerinin de değişimine neden olmuştur.⁴⁷ Marie ve Pierre Curie, polonyum ve uranyum elementlerini keşfedene kadar (1898), bu elementlerin içinde yer almadığı bir elementler tablosuna göre bütün varolan maddeyi açıklama çabası içindeydiler. Paradigmalarını buna göre geliştirmişlerdi. Bu elementlerin keşfiyle birlikte bütün sistemi yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar.

Bilim tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biri de kuantum fiziğinin açıklamalarıdır. W. Heisenberg'in kuantum mekaniği pek çok bilimsel kavramın yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Heisenberg'e göre, biz bir şeyi gözlemlerken onun bizzat tabiatını değil, fakat sorgulama yöntemimize verdiği tepkiyi gözlüyoruzdur. Öte yandan, "varolan bilimsel kavramlar gerçekliğin sadece sınırlı bir kısmını karşılar. Henüz anlaşılmayan kalan kısım ise sonsuzdur."⁴⁸ Dolayısıyla bilim, hiçbir zaman bir şeyin tabiatını olduğu gibi bilme imkanına sahip değildir.

Bilimsel gelişmeler ve keşifler göstermiştir ki, bilim alanında bile mutlaklıktan bahsedilemez. Zira bütün ilimlerde metafizik problemlerin bulunduğu artık açıkça kabul edilmektedir. Teorik fizik bile spekülative bir mahiyet almıştır.⁴⁹ Dolayısıyla her yeni keşif ve gelişme paradigmanın yeniden gözden geçirilmesine neden olabilir. T. Kuhn'a göre, bilimsel devrimler toplumların tarihsel perspektiflerini değiştirir. Bu perspektif değişimleri ise sonraki devrimlerin yapısını etkileyecektir.⁵⁰ Burada döngüsel bir durum söz konusudur. Hem bilimsel keşifler paradigmaları değiştiriyor, hem de paradigmalar bilimsel keşiflere neden oluyor. Bilimin nasıl işlediğini Kuhn, "paradigma" kavramı üzerinden ayrıntılı bir şekilde tartışmakta ve bilimde de bir takım kabullerin var olduğunu düşünmektedir.⁵¹

Kuhn'a göre paradigma, "bilim adamlarının dünyayı algıladığı kavramsal yapı", kavramlar ve hipotezler sistemidir. Paradigmalar, hem bilimin hem de

46 Yaran, "İnsan-Evren İlişkisi ve İnsancı Kozmolojik İlke", s. 22.

47 William H. McNeill, "History and the Scientific Worldview", *History & Theory*, Feb 98, c. 37 sayı: 1, ss. 1-3.

48 McFarlane, agm, adı geçen web sayfası.

49 Necip Taylan, *İlim-Din İlişkileri-Sahaları-Sınırları*, Çağrı Yay., İstanbul 1979, ss. 351-353.

50 Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, 2.bs., Chicago 1970, s. ix.

51 Kuhn, *age*, s. 111. Ayrıca bk. Lovering, *age*, s. 72.

dünyanın yapıcısı ve şekillendiricisidir.⁵² Bu sistem yoluyla bilim adamları dünyayı algılar, anlar ve yorumlar. Paradigma olmaksızın bilim yapılamaz. Paradigmalar gibi dünya görüşleri de dünyanın anlaşılması için zorunludur. Ancak paradigmlar dünya görüşünden daha sınırlıdır. Bir paradigmanın kabulü, teorilerin, yöntemlerin, amaçların ve standartların belirlenmesi anlamına gelir.⁵³ Her paradigma kendi ontolojisini bilimsel düşünceye empoze eder. Nelerin problem edileceği ve nasıl çözüleceği paradigmlar veya dünya görüşleri tarafından belirlenir. Her paradigma kendi olgularını kendisi bulur, kendi problemlerini kendisi yaratır ve kendi metodolojisini de kendisi belirler. Elde edilen bütün veriler dünya görüşüne bağlıdır. Bilimsel bir veri, paradigma temelli ve bir paradigmaya bağlı veridir. Paradigmlar değiştiğinde bu problemler ve çözümleri de değişir.⁵⁴

Kuhn'a göre, bir takım teorik ve metodik inançlar olmaksızın hiç bir doğal tarih yorumu yapılamaz. Çünkü bu teori ve metot sayesinde seçimler yaparız, değerlendiririz ve eleştiririz. Birinin bilgisinin bilme tarzının merkezinde onun dünya görüşü yatmaktadır.⁵⁵ Örneğin X algılanırken “bir şey olarak” algılanır. Bütün tecrübemiz kaçınılmaz olarak bizim dünya görüşümüz tarafından yapılandırılır. Nötr veya dünya görüşünden bağımsız bir şey yoktur. Eğer bir dünya görüşünü tercih etmişsek, onun yöntem ve amaçlarına da bağlanmışız demektir. Rasyonel olanın ne olduğunu dünya görüşü söyler. Her bilme eyleminde akıl ve dünya görüşü etkileşiminin bir izi vardır. Gözlemler daima teori yüklüdür, daima dünya görüşü tarafından renklendirilir. Bu yüzden bir dünya görüşü açısından görülen şey başka bir dünya görüşü açısından anlamlı olmayabilir.⁵⁶ Pek çok bilimsel ekolü birbirinden ayıran şey onların kullandıkları metot değildir, çünkü hepsi bilimseldir; fakat farka neden olan şey onların dünyayı görüş şekilleridir.⁵⁷

Örneğin uzay ve zamanla ilgili Newtoncu ve Einsteinçı paradigmların çok farklı olduğu görülmektedir. Newton'a göre, uzay düzdür ve maddenin varlığından etkilenmemiştir. Einstein'a göre ise, uzay kavislidir, onun kavisliliği maddenin uzayda dağılımından kaynaklanmaktadır.⁵⁸ Bu durumda Newtoncu paradigmlara dayanarak çalışan bilimin ürettiği verilerle, Einsteinçı paradig-

52 Kuhn, *age*, s. 102; Naugle, *A History*, s. 282.

53 Olsen, *age*, s. 18; Lovering, *age*, s. 72-73.

54 Kuhn, *age*, s. 27, 107- 109; ayrıca bk. Lovering, *age*, s. 74-76.

55 Kuhn, *age*, s. 16-17; Funk, *agm*, adı geçen web sayfası.

56 Lovering, *age*, s. 31, 35, 76; Naugle, *A History*, ss. 554-555.

57 Kuhn, *age*, s. 4.

58 Kuhn, *age*, s. 109. ayrıca bk. Lovering, *age*, s. 65.

malar üzerinde çalışan bilimin ürettiği veriler arasında farklar olacaktır.

Paradigmalar değiştiği zaman, onunla birlikte, algılanan dünya da değişir. Artık bilim adamı yeni bir gözle ve yeni bir yere bakmaktadır. Bilimsel bir devrimin ardından bilim adamları farklı bir dünyaya tepki veriyor demektir. Bilim adamı yeni bir paradigmayla daha önce gördüğünden başka bir yolla görür.⁵⁹ Örneğin Kopernik devriminden sonra, uzay bilimciler artık farklı bir dünyada yaşıyor olduklarını anlamışlardır.⁶⁰

Paradigmaların bir inanç meselesi olduğunun diğer bir göstergesi onların genelde hiçbir veriyi paylaşmamasıdır. Paradigmalar herhangi bir teorik problemi, yöntemi ve amacı veya çözüm standartlarını, kavramı, terimi veya ifadeyi paylaşmaz. Bu yüzden paradigmalar kıyaslanamaz (*incommensurability*), hatta karşılaştırılmaz. Dolayısıyla adeta farklı gezegenlerde yaşayan bilim adamları gibi farklı dünyalara tepki veren, farklı paradigma temelli problemler ortaya koyan ve kendi paradigmalarına dayanan kavramlarla çözüp, kendi paradigma temelli dilleriyle ifade eden bilim adamları vardır. Her grup kendi paradigmalarını savunmak için yine kendi paradigmalarını kullanır.⁶¹

O halde, bu görece yapı nedeniyle bilim yardımıyla “dünyanın özünde ne gizlendiği” öğrenilemeyecektir.⁶² Ancak “bilimsel dünya görüşü” iddiaları, çağdaş bilimden haberdar olan felsefeci ve teologların yeterli düşüncüyü geliştirmeyerek, bu alanı bilim adamlarına bırakmalarının sonucunda ortaya atılan görüşlerdir. Nitekim son dönemin önemli astrofizikçilerinden S. W. Hawking, modern dönemde, ilahiyatçıların bilimsel gelişmelere ayak uyduramadıklarını ve bu yüzden metafizik alanı, diğer bir ifadeyle dünya görüşü alanını bilim adamlarına bıraktıklarını, böylece bilimin, “niçin” sorusunu da cevaplama çabasına girdiğini ve fakat bu durumun doğru olmadığını şu sözleriyle belirtmektedir: “Bilim adamlarının çoğu bugüne kadar evrenin ne olduğu sorusuna yanıt aramakla son derece meşgul olup, niçin diye sormaya fırsat bulamadılar. Öte yandan, görevleri niçin diye sormak olan diğer kişiler, feylesoflar, bilimsel kuramların gelişmesine ayak uyduramadılar. On sekizinci yüzyılda, feylesoflar insanoğlunun tüm bilgisini, bilimi de kapsayarak kendi uzmanlık alanları içinde görüp, “Evrenin başı var mıydı?” gibi soruları tartıştılar. Ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda bilim, feylesoflar ya da birkaç uzman dışında herkes için son derece teknik ve matematiksel oldu. Feylesoflar araştırmalarının alanını o denli daralttılar ki, bu yüzyılın tanınmış feylesoflarından Wittgenstein

59 Kuhn, *age*, ss. 111, 115.

60 Kuhn, *age*, ss. 117-118.

61 Kuhn, *age*, s. 94, 111. ayrıca bk. Lovering, *age*, s. 66-67, 78.

62 Sombart, *age*, s. 12.

“Felsefenin geriye kalan tek görevi, dillerin çözümünü yapmak” dedi. Aristo’dan Kant’a uzanan felsefenin büyük geleneğinden sonra ne korkunç bir düşünüş! Günün birinde eksiksiz bir birleşik kuram bulursak, bu yalnızca birkaç bilimci tarafından değil, genelinde herkes tarafından anlaşılabilir olmalı. İşte o zaman, biz hepimiz, feylesoflar, bilimciler ve sokaktaki adam, “biz ve evren niçin varız?” sorusunu tartışabileceğiz.”⁶³ Çağdaş din felsefecilerinden R. Trigg ise, felsefeci cephesinden Hawking’e katılarak bir öz eleştirisi yapmaktadır. Ona göre, modern felsefenin çoğu hala “büyük konular”la uğraşmaktan çekiniyor ve daha teknik konuları tercih ediyor. Felsefenin daha bilimsel bir yapıya bürünmesi büyük metafizik sorulardan uzaklaşmaya sebep oluyor.⁶⁴ Sonuçta bilimsel dünya görüşü gibi iddialar ortaya atılıyor.

4. Din ve Dünya Görüşü

Öncelikle belirtmek gerekir ki, şu veya bu şekilde her insanın bir dünya görüşü vardır. Hegel’in ifadesiyle “her insan eşyayı kendine özgü bir yolla (*peculiar way of viewing things*) algılayabilir.” Aynı şekilde her insan kendine özgü bir dine de (*a religion peculiar to himself*) sahip olabilir.⁶⁵ Daha dar bir şekilde, yine Hegel’in belirttiği gibi insan, dünyaya sadece “ahlaki bir perspektiften” (*moral outlook on the world*) de bakabilir.⁶⁶ Dahası insan metafizik fikirlere sahip olup olmamakta, tabiat üstüne dair bir duyguyu yaşayıp yaşamamakta serbest değildir.⁶⁷ Sonuç itibarıyla bir şekilde insan, anlam dünyasını, değerler alanını ve eylemlerini kuşatan, kısacası gerçeklik alanının tamamını kapsayan yekpare bir felsefe veya dünya görüşüne sahip olma eğilimi göstermiştir.⁶⁸

N. Smart’a göre, farkında olsun ya da olmasın her insan bir dünya görüşüne sahiptir. Bu dünya görüşü, yaşadığımız hayata bir temel veya arkaplan oluşturur. Dünya görüşleri nasıl yaşanacağına dair tasarımlardır.⁶⁹ Smart’ın Aristo’ya atfederek belirttiği gibi insan bir şekilde felsefi düşünceye yer vermektedir. “Nasıl davranmalıyım?” diyen insan, eninde sonunda dünya görüşü bağlamında düşünmektedir.⁷⁰ Kierkegaard da benzer bir şekilde dünya görüşünün

63 Stephen W. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi Büyük Patlamadan Kara Deliklere*, çev.: Sabit Say, Murat Uraz, Doğan Kitap, İstanbul 1988, ss. 182-183.

64 Lovering, *age*, s. 13.

65 G. W. F. Hegel, *The Philosophy of History*, İng. çev.: J. Sibree, Batoche Books, Ontario 2001, s. 102.

66 G. W. F. Hegel, *Phenomenology of Mind*, İng. çev.: J. B. Baillie, Harper Torchbooks, s. 615-6.

67 Taylan, *age*, s. 37.

68 Funk, agm, web sayfası.

69 Smart, *Worldview*, ss. 4, 61.

70 *Aynı eser*, s. 100.

kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır. Ona göre, yetenekleri ve yaşamdaki konumu ne olursa olsun, her insan bir yaşam görüşüne, yaşamın anlamı ve amacına dair bir anlayışa doğal olarak ihtiyaç duyar. Kierkegaard'ın ifadesiyle "estetik" olarak yaşayan insan da bir dünya görüşüne göre yaşamaktadır.⁷¹ Bu durumda bir dünya görüşü olmayan kişi ya zihinsel sorunlara sahiptir, ya da zevklerine son derece düşkün olduğu için din, felsefe, metafizik, siyaset, ekonomi ve bilim gibi şeylere ayıracak vakti yoktur. Daha da kötüsü kalabalıkların peşinden gitmektedir.

Günümüz insanı çoğu zaman bir dünya görüşü sistematığı içine yerleştiremeyecek şekilde karmaşık ve tutarsız yaşamaktadır. Dolayısıyla gerçekte onun belli bir dünya görüşü bile yok gibi görünse de, bu düzensiz, tutarsız ve karmaşık yaşam tarzı da bir bakıma dünya görüşünü andırmaktadır. Her insanın "ben kimim?" ve "olan biten nedir?" sorularını soruyor olmasını beklemek bu anlamda mümkün görünmeyebilir. Bu soruları sormayan insanların içinde bulunduğu ve onların farkında olmadan ve bu soruları sormaksızın yaşadığı toplumun tamamı göz önünde tutulduğunda bu sorulara verilmiş cevaplara göre şekillenmiş bir yaşam tarzı, değerler dünyası söz konusudur. O halde soruna, bireyler anlamında değil de, "bireylerin içinde bulunduğu toplumların mutlaka bir dünya görüşü vardır ve bireyler de bu dünya görüşüne göre yaşamaktadır", şeklinde bakmak gerekebilir. Bu durum "baskın dünya görüşü" terimiyle açıklanabilir. İnsan farkında olmasa da zaten bir dünya görüşünün baskısı altındadır. Baskın dünya görüşü, toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen görüştür. Örneğin batı toplumlarındaki endüstriyel dünya görüşü böyle bir baskın dünya görüşüdür.⁷²

Bilimin çalışma şeklinin gerisinde bile bir takım ön kabuller olduğuna göre, büyük sorularla ilgili olarak ister bilimsel bir dünya görüşünden bahsedilsin ister dinî dünya görüşünden, her halükarda dünya görüşü de bir inançlar sistemi olmaktadır.⁷³ Dünya görüşü bir inanç meselesi ise acaba, din ile dünya görüşü arasında nasıl bir ilişki vardır? Her dünya görüşü dinî bir unsur içerir mi? Ya da her din aynı zamanda bir dünya görüşü müdür?

Bir inanç meselesi olması hasebiyle, Smart'ın da belirttiği gibi dünya görüşünün lehine veya aleyhine delil bulmak mümkün değildir. Çünkü insanlar dünya görüşlerine sadece inanırlar. Kimse kendisinininkinin mutlak olduğunu iddia edemez.⁷⁴ Dünya görüşü kavramının tarihçesine değinilirken de belirtil-

71 Kierkegaard, *age*, c. II, s. 184.

72 Olsen, *age*, s. 13.

73 *Aynı eser*, s. 14.

74 Smart, *Worldview*, s. 170.

diği gibi, Fichte, Schelling, Kierkegaard, Dilthey, Nietzsche ve Wittgenstein gibi filozofların, dünya görüşünün kanıtlanabilir, doğrulanabilir temeller üzerinde oturmadığını, bunun bir tercih meselesi olduğunu düşündükleri belirtilmişti. Nitekim Nietzsche, insanın büyük oranda rasyonel olmayan eğilimler ve arzular tarafından motive edildiğini düşünürken, Dilthey, dünya görüşlerinin kanıtlanamaz ve çürütülemez olduğunu, çünkü onlarda imanla ilgili bir durum bulunduğunu savunmuştur.⁷⁵ Wittgenstein'a göre ise, "dünya resimleri" (*world pictures*) test edilmiş ya da delillendirilmiş bir şey değildir, daha ziyade yaşanılan çağda çocuklukta verilmiş ve retorik yoluyla yayılmış, inanılmış bir şeydir. Dünya resimleri bilimsel argümanlar ya da felsefi yollarla değil, bir inancın ya da inancın sonucu kazanılmıştır.⁷⁶ Bu yüzden "bütün çağdaş dünya görüşünün (*conception of world-weltanschauung*) temelinde sözüm ona doğa yasalarının, doğadaki görüşlerin açıklamaları olduğu yanlıgısı yatar."⁷⁷

"İnanç" boyutuna sahip olması ve cevabını aradığı soruların aynı olması nedeniyle dünya görüşü dinî bir unsur içerir. Çünkü dünya görüşü belirsizliklerin söz konusu olduğu durumda ortaya çıkar. Bu durumda belirsizlikleri giderecek bir inanma söz konusudur. "Anlayabilmek için iman ediyorum" diyen St. Augustinus'a göre iman anlamadan öncedir ve anlamayı şartlandıran bir şeydir.⁷⁸ Bu açıdan bakıldığında bütün dünya görüşleri, cevabını bulamadığımız ve anlam veremediğimiz sorulara cevap vermesi bakımından bir inanmayı gerektirmektedir.

Her din kökenlere, ahlaka ve geleceğe dair bir açıklama yapar. Cevabını bulamadığımız sorulara cevap verir. Kökene dair açıklama, alemin, yeryüzünün ve oradaki yaşamın nasıl ve niçin olduğuna, insanın ve alemin geleceğine dair açıklamadır. İnsanların din anlayışı, onların hakikat anlayışını da belirler. Din bir kurtuluşu öngörür, (nirvana, nihai barış, nihai yargı) insan bir takım fiilleri yaparak kurtuluşa erer. Dünya görüşleri de temelde aynı sorulara cevap arar. Bu yüzden Smart'a göre, din bilimleri araştırmalarının merkezinde dünya görüşlerinin analizi ve karşılaştırması yatar.⁷⁹

Öte yandan her dünya görüşünün dinî bir unsur taşıması nedeniyle gerçek anlamda sekülerizm mümkün değildir. Secular, sözlükte, "dünyevi şeylerle ilgili olan veya dini, spiritüel veya kutsalla ilgili olmayan" şeklinde tarif edil-

75 Naugle, *A History*, s. 103-104, 127-128, 131.

76 *Aynı eser*, s. 220-223.

77 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev.: Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996, paragraph: 6.371. s. 163.

78 Naugle, *age*, s. 15.

79 Smart, *Worldview*, s. 3.

mektedir. Sekülerlik burada dünyevi ve dinî ayırımı anlamında kullanılmıştır. Bu yüzden sekülerizm sadece sosyolojik ve siyasal bir kavram ve ilke olarak var olabilir. Çünkü her insan dinî öge taşıyan bir dünya görüşüne sahiptir ve buna göre varlığa ve hayata bakmakta, eylemlerine buna göre yön vermektedir. Dahası, kişinin dünya görüşü onun bütün yaşamına nüfuz etmiştir. Sekülerizmin bu anlamda mümkün olmadığını Tillich'in geniş anlamda din tanımında yer verdiği nihai ilgi⁸⁰ kavramıyla da açıklamak mümkündür. Tillich'e göre, insanlar az veya çok, kendi nihai ilgileri konusunda kaygılara sahiptir. Klasik din tanımına uygun düşmese de, bir yaşam tarzı olması nedeniyle her dünya görüşü bir dindir. Dolayısıyla, yaşam tarzının Tillich'in ifadeyle kelimenin en geniş anlamında dinsel bir unsur taşıdığı açıktır. Din, nihai ilgi ise, her insanın dini vardır. Putperestlikten tek tanrılı dine, budizmden humanizme kadar hepsi dindir. Din hayata dair bir tavır alışını yansıtır. Varlığın ve hayatın anlamına yönelik sorular bir yaşam felsefesini ve bir dünya görüşünü yansıtır. Her ne kadar Schleiermacher ve R. Otto dinin duygusal boyutuna ve bir kutsal tecrübesine dikkat çekiyorsa da⁸¹, aslında bu duygusal boyut insanın kökene ve geleceğe dair sorularının da zımnen cevabını vermektedir. Dini nihai ilgi olarak tanımlayan Tillich, gerçek nihai ilgi objesi olarak Tanrıyı kabul etmektedir. Dolayısıyla nihai ilgisi Tanrı olan bir insanın kökene ve geleceğe bakışı da buna göre olacaktır.

C. Geertz, ise, dini, varolan her şey hakkında bir anlayış düzenleyerek insanlarda güçlü, nüfuz eden ve uzun süreli bir tavır veren ve etki altında bırakan semboller sistemi olarak tanımlamıştır. Buna göre, din varolanın genel düzeni hakkında bir anlayışı içerir. İnsanların davranışları, amaçları ve özlemlerine dair bir sembol sistemi inşa eder. Daha da önemlisi bu anlayışlar davranışları etkiler.⁸² Dinî unsurun dünya görüşündeki etkinliğine dikkat çeken diğer bir isim de S. P. Huntington'dır. Ona göre, medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek yoluyla farklılaşırlar, fakat daha da önemlisi din bu farklılaşmada önemli bir role sahiptir.⁸³

Dinî olsun ya da olmasın, dünya görüşleri, anlamlarını geçmiş ve geleceğe yönelik tanımlamalarında bulurlar. Çünkü dünya görüşleri alem hakkında ve bütün yaşam hakkında görüş ortaya koydukları için çok güçlü bir doktrinal

80 Tillich, *Dynamics of Faith*, s. 1.

81 Gregory R. Peterson, "Religion as Orienting Worldview", *Zygon*, c. 36, sayı 1. (March 2001), s. 8, Harrison, "Scientific and Religious Worldviews: Antagonism, Non-Antagonistic Incommensurability and Complementarity", s. 357.

82 Peterson, *age*, s. 9

83 Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen, Murat Yılmaz, Vadi Yay., 7.bs., Ankara 2002, s. 25.

boyut geliřtirmişlerdir.⁸⁴

Belli başlı dünya görüşlerine bakıldığında, bunların genellikle Tanrı hakkındaki olumlu ya da olumsuz kanaatlerine göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Tanrının varlığı veya mahiyeti hakkındaki inançlar dünya görüşlerinin temel karakterini oluşturmakta ve dünya görüşleri de bu bağlamda tanımlanmaktadır. Buna göre dünya görüşleri, aşkın veya içkin bir Tanrı fikrine yer vermeyen ateizm ve natüralizm; evrende pek çok tanrının var olduğunu kabul eden politeizm; Tanrı evrendir diyen panteizm; Tanrı evrendedir diyen pan-enteizm; evrenin ötesinde ve içinde bir Tanrı vardır diyen sınırlı teizm; Tanrı evrenin ötesindedir diyen ve aşkınlığına vurgu yapan deizm; personel, sonsuz ve evrenin ötesindedir, fakat evrene müdahildir diyen teizm; ne Tanrı fikrine ne de hiçbir değer alanına yer vermeyen nihilizm; insanı ve insanlık tarihini ekonomik unsurlara göre değerlendiren marksizm; son olarak aşkın bir varlığa yer vermeksizin insanı merkeze alan hümanizm belli başlı dünya görüşleri olarak sıralanabilir.⁸⁵ Bu belli başlı dünya görüşlerine baktığımızda Tanrı'yı olumluyarak ya da reddederek ama bir şekilde Tanrı hakkında kanaat bildiren özellikle oldukları görülmektedir.

Tanrı hakkındaki kanaat dünya görüşünün ana rengini oluşturmaktadır. Tanrı'nın varlığını kabul etmek ya da etmemek belirleyicidir. Tanrı'nın varlığı kabul ediliyorsa, acaba nasıl bir Tanrı, teistik, panteistik, deistik veya panenteistik bir Tanrı mı? Teistik bir Tanrıysa, acaba, Yahudiliđin, İslam'ın Hıristiyanlığın inandığı bir Tanrı mı? Tanrı'yla alem ve özelde insan arasında nasıl bir ilişki vardır? İnsanın dünya karşısındaki tavrı nasıl olmalıdır? Bütün bu Tanrı tasavvurları, dünya, insan, geçmiş ve gelecek algılayışımızı belirlemektedir. Örneğin Amerika'da 201 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan araştırmaya göre, monoteizme inanan öğrencilerin, yaşamda yüksek amaçlara sahip olma konusunda, aşkın bir varlığa gerek yok diyenlere oranla çok daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir.⁸⁶ Öte yandan Hıristiyan Tanrı tasavvurunun bireysel ve toplumsal sonuçlarıyla, Yahudi ve Müslüman Tanrı tasavvurunun bireysel ve toplumsal sonuçları farklı olsa gerek.

Eğer Tanrı'nın varlığı reddediliyorsa, alemin kaynağı ve amacı hakkında başka bir cevap bulmak gerekecektir. Nitekim seküler hümanizm, yüksek değerlerin, insanda ve onun yaratımlarında aranması gerektiğini düşünmüştür. Buna göre alem hakkındaki bütün gerçek ve doğru bilgi ancak bilim aracılığıyla

84 Smart, *Worldview*, s. 96.

85 Lovering, *age*, s. 5-6.

86 Carol C. Molcar, Daniel W. Stuempfig, "Effects of World View on Purpose in Life", *The Journal of Psychology*, 122 (4), s. 365.

bulunabilir. Dolayısıyla ne Tanrı'ya ne de nirvanaya gerek yoktur.⁸⁷ Natüralist görüşe göre ise, insan doğa tarafından belirlenmiştir. Gerçekte sadece madde vardır, doğa ötesi bir varlık yoktur. Gerçeklik alanı ruhsal hiçbir şeyi içermez. Alem sebep sonuç ilişkisine göre işleyen kapalı bir sistemdir. Böylece dışarıdan bir müdahaleye imkan yoktur. İnsan kimyasal ve fiziksel özelliklerin bir ürünüdür, zihin beyindeki sinir sistemlerinde oluşan fizyolojik bir süreçtir. Ölüm biyolojik yaşamın sonudur ve kişilik yok olacaktır. Bütün değerler insan tarafından belirlenir. Mutlak standartları olan ahlak kuralları yoktur. Tarih, olayların aktığı bir nehirdir ve hiçbir amacı yoktur. Alemin nasıl olduğu bilinmemektedir, daima var olacaktır, ama bir anlamı yoktur.⁸⁸

Klasik teizmin dünya görüşüne bakıldığında, örneğin İslam ve Hıristiyanlık teosentrik dünya görüşleridir.⁸⁹ Müslümanlar ve Hıristiyanlar Tanrıyla insan arasında kesin bir ayırım yaparlar.⁹⁰ Smart'a göre, inanan teist için Tanrı alemi yaratmıştır ve insanı da kendi suretinde yaratmıştır. Kozmos esas itibarıyla iyidir, ama kötü güçlerin etkisinde kalabilir. "Ben" için tek bir kurtuluş yolu vardır, o da Tanrı'nın peygamberlerine itaat ve onların getirdiği ilahi mesajı uymaktır.⁹¹

Kur'an felsefi anlamda "neden bir şeyler var da yok değil?", "varlık niçin vardır?" gibi sorular sorup cevaplar vermemektedir. Ancak zımnen bu tür soruların cevabının yer aldığı ayetler bulmak mümkündür. "O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı." (Mülk, 67/2) "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zariyat, 51/56) gibi ayetler üstü kapalı bir şekilde söz konusu soruların cevabı niteliğindedir. Öte yandan tasavvuf geleneğinde sıkça kullanılan, "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve alemi yarattım"⁹² ifadesi, "neden bir şeyler var da yok değil?" sorusunun cevabı olarak değerlendirilebilir.

İslam ve Hıristiyanlık insanın yaratılışı ve dünyaya inişi konusunda benzer anlayışlara sahip olmakla birlikte, Hıristiyanlık "asli günah" fikriyle İslam'dan ayrılmaktadır. İslam, "düşüş" fikrinden bahsetmese de, insanın yeryüzünde ana yurdundan uzak bir yaşam sürdüğü konusunda Hıristiyanlıkla benzer görüştedir. Hıristiyan teolojisi insanın düşmüşlüğü, günahkar olduğunu ve

87 Smart, *Worldview*, s. 53.

88 Molcar, s. 367, Naugle *A History*, s. 112. ayrıca bk. Smart, *age*, s. 60.

89 David Zeidan, "Typical Elements of Fundamentalist Islamic and Christian Theocentric Worldviews", *Islam and Christian-Muslim Relations*, c. 13, sayı: 2, s. 207.

90 Smart, *age*, s. 71.

91 *Aynı eser*, s. 54-55.

92 Acluni, *Keşful'l-hafa*, Beyrut 1395, c. II, s. 132.

kötü tabiatına karşı mücadele etmesi gerektiğini kabul eder. Hıristiyan ahlaki büyük oranda düşüş doktrininden etkilenmiştir.⁹³ İslam'a göre, insanın düşüşü ve asli günah kabul edilmez. Her iki dine göre de insan Tanrı'nın suretinde yaratılmış ve O'nun yeryüzündeki halifesidir.⁹⁴ Geleneksel İslam anlayışına göre insan iyi, en azından nötr olarak doğar. Çevresel faktörler onu kötülüğe götürür. Dolayısıyla kötülük içsel değil dışsal etkiler sonucu vardır. Bu yüzden iyi ya da kötü olması insan kendisi belirleyecektir.⁹⁵

Her iki dinin Tanrı ve insana dair görüşleri, pratikte, yani dünyaya ve insanın eylemlerine bakışları bakımından son derece farklı sonuçlar doğurması beklenir. Nitekim E. W. Gazo İslam'ın dünya görüşünde ve özelde Tanrı anlayışında "tevhid" in son derece belirleyici olduğunu vurguladıktan ve tevhidin düalizmin yol açtığı sıkıntıları bertaraf ettiğini belirttikten sonra, İslam dünyasında 13. yüzyılda başlayan "durgunluğun" sebebiyle ilgili olarak şu soruları sormaktadır: "bizzat Allah kavramının bu çöküş üzerinde doğrudan doğruya etkisi olmuş mudur?" "İslam'daki bizzat Allah kavramının kendisi ile İslam'ın duraklaması arasında doğrudan doğruya nedensel bir bağ var mıdır?"⁹⁶ Gazo, durgunluğun sebebini araştırırken, İslam'ın Tanrı anlayışında bir anlam kayması olup olmadığını sorgulamaktadır. Zira Tanrı tasavvurundaki değişimler, uzun vadede zihniyetlerin / dünya görüşlerinin de değişmesine ve dünyaya, insana, Tanrı-alem ve Tanrı-insan ilişkisine bakış şeklinin farklılaşmasına neden olacaktır. Gazo'a göre, İslam tevhide vurgu yaptığı halde, Batı düşüncesi özellikle Descartes'la birlikte tabiatın ikiliğini vurgulamış ve fakat bugün birliğin peşinde koşmaktadır. Günümüz İslam'ının ise, Tanrı'nın birliğini anlamak için yeni bir hamle yapması gerekmektedir.⁹⁷

Teizmin özetlemeye çalıştığımız Tanrı tasavvuruna karşılık uzak doğu dinlerinde metafizikle ilgili olarak çok daha farklı bir düşüncenin yer aldığını görmekteyiz. İslam ve Hıristiyanlık için Tanrıyla personel bir ilişki dinin merkezinde bulunur. Fakat Budist için kişilik yüklemeleri yapılacak bir Tanrı'dan bahsedemeyiz.⁹⁸ Hindu'ya göre ise, alem ya Tanrının bedenidir, ya da bir illüzyondur. Budizm'e göre, alem hem yaratılmamıştır hem de geçicidir. Alemin bir başlangıcı yoktur ve ne de bir yaratıcı vardır.⁹⁹ Budizm İslam'dan son derece

93 Smart, *Worldview*, s. 122.

94 Zeidan, *age*, s. 216.

95 Aynı eser, s. 219.

96 Ernest Wolf-Gazo, "Batı'da ve İslam'da Allah Anlayışına Felsefi Bir Yaklaşım", çev.: İbrahim Özdemir, *İslami Araştırmalar*, C. 3, sayı 2, s. 6.

97 Aynı eser, s. 15.

98 Smart, *age*, s. 70.

99 Aynı eser, ss. 57-59.

farklıdır. Bir Yaratıcı inancı yoktur. İbadetleri reddetmemekle birlikte İslam kadar inancın merkezine koymaz.¹⁰⁰

Tanrı tasavvurlarının pratikte farklı yansımaları ve sonuçları olacaktır. En başta, alem anlayışı, insanın bu alemdeki yeri ve nasıl yaşaması gerektiği konusunda bir takım öngörüler olacaktır. Örneğin Hıristiyanlıktaki “baba” imajının veya “Tanrı’nın çocukları” olma fikrinin ve bunun yol açtığı Tanrı-insan ilişkisinin bir Hıristiyan’ın dinî ve ahlaki yaşamında pratik etkilerinin olması kaçınılmazdır. Bir Müslümanla bir Budist’in ve ateistin dünya karşısındaki tutumları son derece farklılık arzedecektir. Tanrı anlayışı, dünya görüşünde öylesine önemli bir yer tutar ki, Heidegger, yaşamının sonuna doğru söylediği belirtilen, “bizi ancak bir Tanrı kurtarabilir”¹⁰¹ ifadesiyle, Tanrı’ya yer verilmediği zaman insanın içinde bulunduğu durumun ne kadar zorlaştığına dikkat çekmiştir.

Dünya görüşlerinin en somut sonucunu, öngördükleri ideal insan tiplerinde bulabiliriz. Müslümanlar için Hz. Muhammed, Budistler için Buda, Hindu- lar için Rama ve Krishna, Konfüçyanistler için Konfüçyüs ideal insan tipleridir. Tiplerin özellikleri nedir? Örneğin Hz. Muhammed sadece Tanrı’nın görevlendirdiği bir insan değil, aynı zamanda bir eş ve baba, usta bir diplomat, devlet adamı ve generaldir. Oysa mesela Hıristiyan anlayışında Hz. İsa, insani yönünden çok tanrısal yönü ağır basan ve örnek alınması / idealize edilmesi zor olan bir kişiliktir. Buda ise, sarayı terk ederek hakikatin peşine düşen, yoksul ve evsiz kalarak ve bütün dünya güçlerinden vazgeçerek yaşayan bir kişiliktir.¹⁰² İdealize edilen insan tipleri, dünya görüşlerinin, varlık ve insanın varlık içindeki yeri ve amacı hakkındaki anlayışlarının doğal bir sonucudur.

5. Sonuç

Varlığın neliği, kaynağı ve niçin var olduğu, insanın bu varlık yapısı içinde yerinin ne olduğu, kökeni ve geleceği, ne yapması, nasıl yaşaması, nelere değer vermesi gerektiğine dair metafizik, epistemolojik ve ahlaki anlamdaki belirsizlikler, insanı bir tercih yapma durumunda bırakmaktadır. Bu belirsizliklerin söz konusu olduğu alan, insanın “anlam ve değer dünyasını” oluşturmaktadır. “Neden bir şeyler var da yok değil?” sorusu ve bu soruya verilecek “inanç” niteliğindeki cevap, bir dünya görüşünün temel karakterini oluşturacaktır. Bu konuda bilimden cevap beklemek sorunun daha da içinden çıkılmaz hale gel-

100 Smart, *Worldview*, s. 42-43.

101 Naugle *A History*, s. 205; I. M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, çev.: Serdar Rıfat Kırkoğlu, Yazko Yay., İstanbul 1983, s. 165.

102 Smart, *age*, s. 115, 121.

mesine neden olacaktır. Çünkü en başta, bilim de bir takım inançlar ve ön kabuller ya da varsayımlar üzerinde iş görmektedir. Zira bilim eşyanın künhünü bilme gücüne sahip değildir. Bilim tarihindeki gelişmeler, bilimin zaman içinde üzerinde çalıştığı zemini gözden geçirdiğini ve yeni paradigmalara yola devam ettiğini göstermiştir. Doğa bilimlerindeki hızlı gelişme bilim adamlarının “niçin?” sorusu konusunda da fikir yürütmelerine cesaret vermişse de, yeni bilimsel keşifler ve bunun sonucu ortaya çıkan yeni paradigmalara, bilimin daha mütevazî davranmasına neden olmuştur. Bilimsel bilgi ile dinî ve felsefi bilginin alanlarının farklı olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda “niçin?” sorusu hala metafizik, felsefe ve ilahiyatın, bilimin yeni verilerini dikkate alarak cevaplandırması gereken soru olarak durmaktadır.

Farkında olsun ya da olmasın her insan bir dünya görüşünün kabullerine göre yaşamaktadır. Her bireyin, dünya görüşü tartışması yapmasını beklemek mümkün olmasa da, en azından bireylerin içinde bulunduğu ve kurallarına riayet ettiği, değerlerini zımnen kabul ettiği toplumların bir dünya algılayışı vardır. Dinin en belirgin özelliklerinden birisi, insanın hayati ve varoluşsal sorularına cevap verme amacıyla olması ve bu yüzden onun anlam dünyasına seslenmesidir. Bu anlamda din belirsizlikleri gidererek insanın “güvende hissetme”sini sağlamaktadır. Dinin belki de en önemli fonksiyonu bu temel problemlerin doğurduğu güvensizlik durumunu “iman” yoluyla ortadan kaldırmasıdır. Çünkü insan hem kökenine ve varlık içindeki yerine dair bir açıklama aramıştır, hem de geleceği ve ölümden sonrası hakkında güvende hissetmek ister. Belirsizlik ve güvende hissetmeme durumunda insanın ihtiyaç duyduğu şey bütün bu parçalanmışlığı, tutarsızlıkları ve dağınıklıkları bertaraf edebilecek bir dünya görüşüne sahip olmaktır. Bir dünya görüşü olarak din, bu parçalanmış zihinsel yapıyı “büyük resmi” göstermek suretiyle gidermektedir.

Dünya görüşünün temel soruları dinler tarafından şu veya bu şekilde cevaplandırılmaktadır. Dinî bir form arz etmese de, söz konusu sorulara cevap verme amacıyla olan her dünya görüşü bu anlamda kelimenin en geniş anlamıyla dinî bir unsur taşımaktadır. Zira bilimin cevaplandıramadığı sorular, dar anlamda dinî görünümlü olmasa bile ancak bir tercih ya da inanç yoluyla cevap bulacaktır. Dolayısıyla inanç unsuru her dünya görüşünde yer almaktadır.

Öte yandan her dünya görüşü, olumlayarak ya da reddederek bir şekilde Tanrı hakkında kanaate sahip olmuştur. Zira varlığın kaynağı, amacı, niçin var olduğu ve özeldir insanın varlık içindeki konumu hakkındaki soruları Tanrı fikrine yer vermeksizin cevaplandırmak zor görünüyor. Bir dünya görüşü olarak öne sürülebilecek ateizm bile, Tanrı hakkında bir kanaati olması sebebiyle, “ateizm” kelimesi kullanılarak yine Tanrı kavramıyla ilişkilendirilerek adlandırılmıştır. Ateizm Tanrı’dan boşalan yere başka bir “inanç” objesi koymak durumundadır.

Bibliyografya

- Bochenski, I. M., *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, çev.: Serdar Rıfat Kırkoğlu, Yazko Yay., İstanbul 1983.
- Carvalho, John J., "Overview of The Structure of a Scientific Worldview", *Zygon*, c. 41, sayı: 1, March 2006.
- Flew, Anthony, *A Dictionary of Philosophy*, Gramercy Books, New York 1999.
- Funk, Kenneth H., "What is a Worldview",
<http://web.engr.oregonstate.edu/~funkk/Personal/worldview.html> 14.06.2006.
- Gadamer, Hans-Georg, *Truth and Method*, The Continuum Publishing Com., New York 1993.
- Gazo, Ernest Wolf, "Batı'da ve İslam'da Allah Anlayışına Felsefi Bir Yaklaşım", çev.: İbrahim Özdemir, *İslami Araştırmalar*, c. 3, sayı: 2.
- Harrison, Victoria S., "Scientific and Religious Worldviews: Antagonism, Non-Antagonistic Incommensurability and Complementarity", *HeyJ*, c. XLVII (2006).
- Hawking, Stephen W., *Zamanın Kısa Tarihi Büyük Patlamadan Kara Deliklere*, çev. Sabit Say, Murat Uraz, Doğan Kitap, İstanbul 1988.
- Hegel, G. W. F., *Estetik Güzel Sanat Üzerine Dersler I*, çev.: Taylan Altuğ, Hakkı Hünler, Payel Yay., İstanbul 1994.
- , G. W. F., *Phenomenology of Mind*, İng. çev.: J. B. Baillie, Harper Torchbooks.
- , G. W. F., *The Philosophy of History*, İng. çev.: J. Sibree, Batoche Books, Ontario 2001.
- Humboldt, Wilhelm Von, *On Language*, İng. çev.: Peter Heath, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1988.
- Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen, Murat Yılmaz, Vadi Yay., 7. basım, Ankara 2002.
- Husserl, Edmund, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev.: Tomris Mengüşoğlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995.
- Kant, Immanuel, *The Critique of Judgement*, İng. çev.: J. Creed Meredith.
- Kierkegaard, Sören, *Either / Or*, İng. çev.: Wlaler Lowrie, Princeton University Press, Princeton 1971.
- Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, 2. baskı, Chicago 1970.
- Lovering, Robert P., *The Concept of Worldview in Contemporary Philosophy of Religion*, (Yayınlanmamış doktora tezi, UMI Microform 3005074) Colorado University, 2001.
- Lubeck, Ray, "Talking Story: Narrative Thought, Worldviews, and Postmodernism", *Theological Research Exchange Network (TREN): Conference Papers*, 1999.
- McFarlane, Thomas J., "Questioning the Scientific Worldview",
<http://www.centerforsacredsciences.org/teachings/questioning.html> 14.06.2006
- McNeill, William H., "History and the Scientific Worldview", *History & Theory*, Feb 98, c. 37 sayı: 1.
- Molcar, Carol C.; Stuempfig, Daniel W., "Effects of World View on Purpose in Life", *The Journal of Psychology*, 122 (4).
- Naugle, David Keith, *A History and Theory of The Concept of "Weltanschauung" (Worldview)*, (yayınlanmamış doktora tezi UMI microform: 9921887), The University of Texas 1998.
- Olsen, Marvin E.; Lodwick, Dora G., and Riley E. Dunlap. *Viewing the World Ecologically*. Westview Press, 1992.
- Peterson, Gregory R., "Religion as Orienting Worldview", *Zygon*, c. 36, sayı: 1, (March 2001)
- Smart, Ninian, *Worldviews, Crosscultural Explorations of Human Beliefs*, Charles Scribner's Sons, New York 1983.
- Sombart, Werner, *Dünyagörüşü Bilim ve Ekonomi*, çev.: F. Tepebaşılı, Çizgi Kitabevi, Konya 2004.
- Taylan, Necip, *İlim-Din İlişkileri-Sahaları-Sınırları*, Çağrı Yay., İstanbul 1979.
- Tillich, Paul, *Dynamic of Faith*, Harper and Brothers, New York 1958.
- , Paul, *Systematic Theology*, The University of Chicago Pres, Chicago 1963.
- Whorf, Benjamin Lee, *Language, Thought, and Reality*, The MIT Press, Cambridge 1979.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev.: Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996.
- Yaran, Cafer Sadık, "İnsan-Evren İlişkisi ve İnsançı Kozmolojik İlke", *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı: 11.
- Zeidan, David, "Typical Elements of Fundamentalist Islamic and Christian Theocentric Worldviews", *Islam and Christian-Muslim Relations*, c. 13, sayı: 2.